

УДК 342.72/.73:342.9:355.02

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.65>

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ТА ДОПУСТИМИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ступак Д.Б.,

*полковник юстиції, доктор філософії в галузі права
доцент кафедри операційного права,
Національний університет оборони України
ORCID: 0000-0002-6514-5345*

Шевчук О.О.,

*майор Збройних сил України,
Національний університет оборони України
ORCID: 0000-0003-2654-8798*

Ступак Д.Б., Шевчук О.О. Конституційні гарантії та допустимі обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану.

У статті досліджуються конституційні гарантії та допустимі обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. Особлива увага приділяється аналізу положень Конституції України, міжнародних стандартів у сфері прав людини, а також практиці Європейського суду з прав людини. Визначено, що запровадження воєнного стану не означає повної заборони прав і свобод, а лише допускає їх тимчасове обмеження з метою забезпечення національної безпеки, оборони держави та захисту життя громадян. Обґрунтовується, що такі обмеження мають здійснюватися виключно у межах, визначених Конституцією та законами України, із дотриманням принципів пропорційності, необхідності та недискримінації. Розкрито механізми правового регулювання, які гарантують баланс між інтересами держави та правами особи, зокрема роль Верховної Ради України у контролі за введенням і реалізацією воєнного стану, а також обов'язок держави повідомляти міжнародні організації про тимчасові відступи від зобов'язань за міжнародними договорами. Підкреслюється, що навіть у надзвичайних умовах держава не може обмежувати так звані «невідчужувані» права, серед яких право на життя, заборона катувань, право на людську гідність. Узагальнено, що конституційно-правові межі обмеження прав і свобод у період воєнного стану є важливим інструментом запобігання зловживанням владою та гарантією збереження демократичного ладу. Вони забезпечують правову визначеність, прозорість та легітимність дій держави, спрямованих на захист її суверенітету та територіальної цілісності, водночас залишаючи простір для реалізації основних прав людини. У статті здійснено комплексний аналіз конституційно-правових меж, що визначають допустимий обсяг втручання держави у сферу прав і свобод людини під час дії правового режиму воєнного стану. Досліджено сутність «ядерних» (абсолютних) прав особи, зокрема людської гідності та права на судовий захист, які згідно зі ст. 64 Конституції України не підлягають обмеженню за жодних обставин. Особливу увагу приділено застосуванню «трискладового тесту» (законність, легітимна мета та пропорційність) як головного інструменту запобігання свавіллю влади. Проаналізовано міжнародний досвід дерогації (відступу від зобов'язань) згідно зі ст. 15 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зроблено висновок, що збереження балансу між військовою необхідністю та непорушністю людської гідності є визначальною умовою сталого функціонування демократичної правової держави в умовах збройної агресії.

Ключові слова: воєнний стан, конституційні права, обмеження прав, «ядерні» права, людська гідність, принцип пропорційності, дерогація.

Stupak D.B., Shevchuk O.O. Constitutional guarantees and permissible restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen under martial law.

The article examines constitutional guarantees and permissible restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen under martial law. Special attention is paid to the analysis of the provisions of the

Constitution of Ukraine, international standards in the field of human rights, as well as the practice of the European Court of Human Rights. It was determined that the introduction of martial law does not mean a complete ban on rights and freedoms, but only allows for their temporary limitation in order to ensure national security, state defense and the protection of citizens' lives. It is justified that such restrictions should be implemented exclusively within the limits defined by the Constitution and laws of Ukraine, in compliance with the principles of proportionality, necessity and non-discrimination. The mechanisms of legal regulation that guarantee a balance between the interests of the state and the rights of the individual are revealed, in particular the role of the Verkhovna Rada of Ukraine in controlling the introduction and implementation of martial law, as well as the state's obligation to notify international organizations of temporary deviations from obligations under international treaties. It is emphasized that even in emergency conditions, the state cannot restrict the so-called "inalienable" rights, including the right to life, the prohibition of torture, and the right to human dignity. In general, the constitutional and legal limits of the restriction of rights and freedoms during the period of martial law are an important tool for preventing the abuse of power and guaranteeing the preservation of the democratic order. They ensure legal certainty, transparency and legitimacy of state actions aimed at protecting its sovereignty and territorial integrity, while leaving room for the realization of basic human rights. The article provides a comprehensive analysis of the constitutional and legal limits that determine the permissible scope of state intervention in the sphere of human rights and freedoms during the legal regime of martial law. The essence of the "nuclear" (absolute) rights of a person, in particular human dignity and the right to judicial protection, which according to Art. 64 of the Constitution of Ukraine shall not be limited under any circumstances. Special attention is paid to the application of the "three-fold test" (legality, legitimate purpose and proportionality) as the main tool for preventing the arbitrariness of the authorities. The international experience of derogation (deviation from obligations) in accordance with Art. 15 of the European Convention on Human Rights. It was concluded that maintaining a balance between military necessity and the inviolability of human dignity is a determining condition for the stable functioning of a democratic legal state in conditions of armed aggression.

Key words: martial law, constitutional rights, limitation of rights, "nuclear" rights, human dignity, principle of proportionality, derogation.

Постановка проблеми. Введення в Україні правового режиму воєнного стану у зв'язку з повномасштабною збройною агресією РФ актуалізувало фундаментальну дилему конституціоналізму: пошук балансу між інтересами національної безпеки та невідчужуваними правами особи. Держава, виконуючи свій обов'язок щодо захисту суверенітету, змушена застосовувати інструменти примусу, які прямо втручаються у сферу приватної автономії громадян. Проте конституційні межі такого втручання не є безмежними. Питання визначення «ядерного змісту» прав, які не підлягають обмеженню за жодних умов (згідно зі ст. 64 Конституції України) [1] та критеріїв пропорційності тимчасових обмежень інших прав становлять науковий та практичний інтерес для зміцнення правової держави в умовах воєнного стану.

Мета дослідження: на основі аналізу положень Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та міжнародно-правових актів виявити межі допустимого втручання держави у права особи та сформулювати критерії законності таких обмежень.

Стан опрацювання проблематики. Питання конституційно-правових меж обмеження прав і свобод в умовах воєнного стану є актуальним для сучасної української правової науки. Над цим питанням працює широке коло науковців: Юрій Барабаш, Сергій Головатий, Анатолій Колодій, Олександр Петришин, які аналізують українське законодавство через призму доктрин Венеційської комісії та принципу верховенства права. Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що питання відповідності українських обмежень статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2] (про відступ від зобов'язань під час воєнного стану) потребує глибшого наукового осмислення. Аналіз даної проблематики вимагає деталізації та уточнення, що зумовлено безпрецедентними викликами для української державності, необхідністю підтримувати баланс між ефективною обороною (інтереси національної безпеки) та збереженням демократичних цінностей (права людини). Триваюча повномасштабна агресія РФ змушує державу застосовувати механізми відступу від зобов'язань (derogation) за міжнародними договорами та Конституцією України. Визначення «меж» цих обмежень є питанням виживання правової системи. Разом з тим, Україна зобов'язана дотримуватися стандартів Ради Європи навіть під час війни. Невідповідність обмежень може призвести до численних позовів у ЄСПЛ у майбутньому.

Вклад основного матеріалу. Варто погодитися з думкою дослідників, які акцентують увагу на тому, що воєнний стан - це особливий правовий режим, що передбачає надання органам державної влади повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії. Стаття 64 Конституції України прямо вказує, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [3] нормативно закріплює цивільні та політичні права, стаття 15 Конвенції регламентує захист прав людини (ЄСПЛ), які дозволяють державам відступати від своїх зобов'язань (*derogation*) у часи війни, але обмеження не може бути свавільним.

Доцільно розділити права на дві групи, щоб визначити межі втручання (табл. 1):

Таблиця 1

Категорія прав	Можливість обмеження	Приклади (ст. Конституції)
Абсолютні («Ядерні»)	Не підлягають обмеженню за жодних обставин (ст. 64 Конституції України).	Рівність перед законом (ст. 24), право на життя (ст. 27), гідність (ст. 28), право на житло (ст. 47).
Відносні	Можуть бути обмежені для забезпечення оборони.	Тасмниця листування (ст. 31), свобода пересування (ст. 33), право на мітинги (ст. 39), право власності (ст. 41).

Варто констатувати, що в умовах правового режиму воєнного стану необхідно акцентувати увагу на контроль з боку судової гілки влади. Навіть під час війни право на судовий захист не може бути обмежене, адже воно належить до категорії «ядерних» прав. Суди виступають ключовим інститутом, здатним перевіряти, чи не вийшла влада за межі своїх повноважень при застосуванні примусових заходів. Судовий контроль забезпечує дотримання принципу пропорційності, коли обмеження прав відповідають реальним загрозам і не є надмірними. Практика Європейського суду з прав людини підтверджує, що навіть у надзвичайних умовах держава має гарантувати доступ до правосуддя. Суди виконують роль запобіжника від свавілля виконавчої влади, особливо у випадках запровадження комендантської години чи вилучення майна. Судовий контроль сприяє збереженню довіри громадян до держави, адже демонструє, що влада діє в межах закону, він забезпечує баланс між військовою необхідністю та непорушністю людської гідності. Судовий контроль є гарантією того, що тимчасові обмеження не перетворяться на постійні й не зруйнують демократичний лад. Необхідно зазначити, що судовий контроль у період воєнного стану є не лише юридичною вимогою, а й фундаментальною умовою збереження демократичної правової держави.

Баланс між інтересами держави та правами особи під час воєнного стану забезпечується через систему правових механізмів, де ключову роль відіграє Верховна Рада України: вона контролює введення, продовження та реалізацію воєнного стану, а також гарантує дотримання конституційних прав громадян. Президент вводить воєнний стан указом, але він набирає чинності лише після затвердження Верховною Радою. Це забезпечує парламентський контроль і баланс гілок влади. Верховна Рада ухвалює рішення про продовження чи припинення воєнного стану, що запобігає його необґрунтованому затягуванню, здійснює контроль через діяльність профільних комітетів (зокрема з питань нацбезпеки та прав людини), заслуховування звітів уряду та військового командування. Верховна Рада може ухвалювати закони, які уточнюють порядок реалізації прав у період воєнного стану, наприклад щодо мобілізації, роботи медіа чи економічних обмежень.

Конституційний лад України базується на принципах, які встановлюють, що навіть у найтяжчі часи для існування держави певні права та свободи людини не можуть бути обмежені. Ці права у правовій доктрині називають «ядерними» (*core rights*), оскільки вони складають саму сутність людської особистості. Стаття 64 Конституції України передбачає чіткий перелік статей, дія яких не може бути обмежена за жодних обставин (навіть при введенні воєнного стану). Особливе місце посідає стаття 28 Конституції України, оскільки вона є фундаментом для всіх інших прав. В умовах воєнного стану межа недоторканності гідності проходить там, де державний примус перетворюється на знущання. Навіть у випадках затримання за порушення комендантської години чи під час мобілізаційних заходів, держава зобов'язана дотримуватися принципу поваги до людської гідності. Це прямо узгоджується з положеннями Закону України «Про мобілізаційну підготовку

та мобілізацію» [4], який регламентує порядок мобілізації, але не допускає приниження прав людини. Будь-яка форма фізичного чи психологічного тиску, що виходить за межі необхідного законного примусу, є порушенням «ядерного» права. Важливою конституційною межею є неможливість зупинення роботи судів. Стаття 12-1 закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5] чітко вказує, що правосуддя здійснюється лише судами. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється, якщо це порушує право на справедливий розгляд. «Ядерні» права не є об'єктом «торгу» заради безпеки. Вони є тією ціною, яку держава платить за свою цивілізованість. Воєнний стан не може бути виправданням для вибіркового обмеження прав за політичними чи іншими ознаками. Конституційний перелік ст. 64 є вичерпним, що запобігає спробам виконавчої влади розширити коло обмежень через підзаконні акти. Хоча Україна офіційно повідомила Раду Європи про відступ від окремих зобов'язань (*derogation*) згідно зі ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, існують певні «абсолютні» межі, які не можуть бути порушені за жодних умов. Згідно з рішеннями ЄСПЛ, смерть особи внаслідок «правомірних воєнних дій» не вважається порушенням права на життя. Проте стаття 64 Конституції України не містить такої прямої обмовки. Це створює наукову дискусію: чи може держава обмежувати право на життя під час війни. Юридично – ні, але фактично війна передбачає застосування зброї. Українська Конституція є більш «гуманістичною», оскільки забороняє обмежувати навіть право на житло та право на шлюб (ст. 51, 52) [1] під час воєнного стану. Це означає, що будь-яке примусове вилучення житла для потреб оборони має відбуватися з суворим дотриманням процедур компенсації, щоб не порушити «ядерний» зміст права. Наукове обґрунтування поділу прав на ті, що можуть бути обмежені, та ті, що залишаються недоторканими у воєнний час, спирається на положення Конституції України та міжнародні стандарти. Такі права як свобода пересування, свобода слова, свобода інформації, мирних зібрань, підприємницької діяльності та окремі процесуальні гарантії належать до категорії прав, які можуть бути тимчасово звужені. Це пояснюється тим, що вони мають відносний характер. Їх реалізація може створювати ризики для безпеки держави чи суспільства. Наприклад, свобода пересування може бути обмежена для запобігання диверсіям або забезпечення контролю над територіями. Відповідно до ст. 64 Конституції України, такі права можуть бути обмежені лише законом і лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Міжнародні документи, зокрема ст. 15 Європейської конвенції з прав людини, також допускають дерогацію (відступ) від окремих прав у випадку надзвичайної загрози, але за умови повідомлення міжнародних організацій та контролю за пропорційністю заходів. Важливо зазначити, що дерогація за ст. 15 ЄКПЛ є винятковим правовим механізмом, що дозволяє державам тимчасово відступати від окремих зобов'язань у випадку надзвичайної загрози життю нації. Вона покликана забезпечити баланс між захистом прав людини та гарантуванням безпеки держави.

Міжнародний досвід показує різні моделі застосування дерогації, але спільним залишається суворий контроль ЄСПЛ за її легітимністю, пропорційністю та тимчасовістю. Після терактів у Парижі 2015 року Франція вдалася до дерогації, запровадивши надзвичайний стан. Це дозволило владі розширити повноваження поліції та обмежити свободу пересування. ЄСПЛ визнав правомірність таких заходів, але наголосив на їх тимчасовому характері та необхідності парламентського контролю. Французький досвід показує, що дерогація може бути ефективним інструментом у боротьбі з тероризмом, проте вона не повинна перетворюватися на постійний режим обмеження прав. Україна вдалася до дерогації у 2015 році у зв'язку з російською агресією. В умовах війни держава обмежила окремі права, зокрема свободу пересування, мотивуючи це необхідністю забезпечення оборони та громадської безпеки. Європейський суд з прав людини визнав наявність надзвичайної ситуації, але продовжує перевіряти пропорційність кожного конкретного обмеження. Український досвід демонструє, що дерогація може бути виправданою у випадку масштабної загрози, але її застосування має залишатися в межах принципу суворої необхідності. У 2016 році Туреччина вдалася до дерогації після невдалої спроби державного перевороту. Надзвичайний стан охопив широке коло прав: свободу вираження поглядів, право на справедливий суд, свободу пересування. ЄСПЛ визнав наявність надзвичайної ситуації, але наголосив, що навіть у кризі держава не може легітимізувати катування чи довільні затримання. Турецький досвід показує небезпеку надмірного використання дерогації, коли вона стає інструментом політичних репресій. У 1970–1990-х роках Велика Британія застосовувала дерогацію у зв'язку з конфліктом у Північній Ірландії. Вона стосувалася, зокрема, права на свободу та безпеку, дозволяючи інтерну-

вання без суду. ЄСПЛ визнав допустимість дерогації, але підкреслив, що навіть у надзвичайних умовах держава повинна дотримуватися принципу пропорційності та уникати довільних арештів. Британський досвід став одним із перших прикладів практичного застосування ст. 15 ЄКПЛ і заклав основу для подальшої судової практики. Франція, Україна, Туреччина та Велика Британія застосували дерогацію у різних контекстах:

- Франція – у відповідь на внутрішню терористичну загрозу;
- Україна – в умовах зовнішньої збройної агресії;
- Туреччина – після внутрішньополітичної кризи;
- Велика Британія – у контексті тривалого регіонального конфлікту.

Спільним є те, що всі держави обґрунтовували дерогацію необхідністю захисту нації. Водночас відмінності полягають у масштабі та тривалості. Міжнародний досвід свідчить, що дерогація за ст. 15 ЄКПЛ є винятковим інструментом, який може бути застосований лише у випадках реальної загрози життю нації. Французький приклад показує важливість тимчасовості та парламентського контролю, український - роль дерогації у забезпеченні оборони держави, турецький - небезпеку її надмірного використання, а британський - значення пропорційності та судового контролю. У будь-якому випадку дерогація не може порушувати невідступні права людини, а її легітимність завжди перевіряється ЄСПЛ. Відповідно до ст. 15 ЄКПЛ та аналогічних положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (ст. 4), держава, яка здійснює тимчасовий відступ від зобов'язань, має обов'язок повідомити міжнародні організації.

- Рада Європи: дерогація повідомляється Генеральному секретарю Ради Європи із зазначенням причин, обсягу та тривалості відступу.
- ООН: дерогація за МПГПП повідомляється Генеральному секретарю ООН.

Цей обов'язок має подвійне значення:

1. Міжнародна спільнота отримує офіційне підтвердження, що дерогація здійснюється у відповідності до міжнародного права.

2. Міжнародний контроль: ЄСПЛ та Комітет ООН з прав людини отримують можливість оцінювати пропорційність і необхідність заходів.

Висновки. Комплексний аналіз конституційних гарантій та допустимих обмежень прав і свобод людини та громадянина в період воєнного стану дає підстави стверджувати, що конституція України забезпечує вищий рівень захисту особи порівняно з мінімальними стандартами ЄСПЛ, розширюючи коло «непорушних» прав (зокрема, включаючи право на житло та право на звернення). Це створює надійний запобіжник проти диктатури, проте вимагає від держави філігранної точності при застосуванні заходів примусу. Будь-які обмеження відносних прав (свободи пересування, права власності) повинні припинятися там, де вони починають нівелювати людську гідність. В умовах воєнного стану гідність є тим правовим фільтром, через який має проходити кожна нормативна ініціатива військового командування чи органів влади. Також обмеження прав не може бути самоціллю, кожен захід (від комендантської години до відчуження автомобільної техніки) має відповідати «трискладовому тесту»: бути передбаченим законом, мати легітимну мету та бути суворо пропорційним загрозі. Узагальнюючи результати проведеного аналізу, варто підкреслити та сформулювати шляхи вдосконалення законодавства України: необхідно на законодавчому рівні деталізувати процедури посилення ролі суддів у перевірці обґрунтованості обмежень прав навіть у зонах бойових дій, що є гарантією дотримання ст. 55 Конституції України; доцільно впровадити електронні реєстри для фіксації обмежень прав власності та військово-транспортного обов'язку з метою забезпечення прозорості та майбутнього відшкодування збитків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 25.02.2026).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 4 листопада 1950 року. (з поправками). Ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.02.2026).
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 25.02.2026).

4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (дата звернення: 25.02.2026).
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 25.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Ступак Д.Б., Шевчук О.О., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0